

Ontvanke lijkheid

BART VAN ROSMALEN

Uitgeverij IJzer
Utrecht

Inhoudsopgave

I

1	Onzekerheid	11
2	Jezelf zijn	19
3	Muzisch	26
4	Een openstaande vraag	34
5	Liefhebben	40
6	Tot de verbeelding spreken	47

II

1	De toonladder	57
2	Competitie	63
3	Het verboden stuk	69
4	De stem	76
5	Lachen	84
6	Tegenkracht	88
7	Stilte	95
8	De tijd	100
9	De pianostemmer	105
10	Het tragische	114
11	De dingen	120
12	Droedels en toeval	124
13	Vogels	128
14	Taal en muziek	132

III

1	De toenadering en het afscheid	143
2	Credo	146
3	Lichaam en ritme	154
4	Niet doen	160
5	Verwoesting	167
6	Stoppen	171
	Nawoord	179
	Dankwoord	183
	Audiografie	187

Onzekerheid

Het is een oud en tamelijk vervallen huis, van oorsprong een kleine boerderij waar ik met H. en de jongens zal gaan wonen. Nu is het er verlaten. De vorige bewoners en hun spullen zijn eruit. Slechts kleine sporen zijn achtergebleven: een serie horizontale streepjes op de muur waar een groeiend kind aan is afgemeten, 'I love Elvis' met zwarte stift geschreven op het hout van de zolder waar een tienerbed zal hebben gestaan en het Treat me like a fool (*Love me*) van Presley uit een transistorradio heeft geklonken. Beneden in de keuken roestvlekken op de grond op de plek van een koelkast. Zonder haast loop ik alle kamers door, geboeid door de bekoring die van de leegte uitgaat. Zonder de ritmiek van een dagelijks leven met spullen krijgt de ruimte een tijdloos karakter. Stil, hol en galmend als ik een stap verzet met invallend licht dat traag over de vloer kruipt, de hoekigheid van muren die haaks op elkaar staan en het zwaaien van een deur. De leegte doet ook een ander appel op mij, de ruimte spreekt mij aan: 'Maak iets van mij, kleed mij aan, vul mij, tooi mij, bewoon mij, leef!' Hoop, verlangen en verwachting worden gewekt voor wat het worden kan: een slaapkamer, een werkkamer, een woonkamer. Gedroomde toekomst met gasten, gevulde tafels en een bed met witte lakens en bolle kussens.

11

In de kelder is de meeste zoi achtergebleven. Onbruikbaar gereedschap, lege blikken en een vuilniszak met troep. De zak neem ik mee naar boven om in het licht beter te kunnen kijken. Er zit een viool in die helemaal in gruzelementen uiteengevallen is. Ik keer de zak om en staar naar een even chaotische als

fascinerende berg losse fragmenten. Het slagveld. Losse zwarte ebbenhouten draaiknopjes, diverse stukjes bruin houten boven- en onderblad, soms met een uitgesneden stuk van de f-gaten waar vroeger het geluid uitkwam, ronde lamelachtige dunne stroken van de zijkanten, een kam die nog intact is, een paar in elkaar gekrulde snaren die alle kanten opspringen. Ook de houten koffer waar de viool ooit in heeft gezeten ligt aan diggelen. Die was zo te zien vanbinnen beplakt met papier met roze bloemetjes. Dat halfvergane papier ligt in stukjes overal doorheen. De stok is er nog met een loshangend bosje paardenhaar dat niet meer aan de punt vast zit en nu alle kanten op waaiert. Wat is hier gebeurd? Alleen grof geweld heeft dit kunnen veroorzaken, zo lijkt het. Was het een uitbarsting van razernij die uitmondde in het kapotslaan van de viool? Is het instrument na een vioolles ergens op een eerste verdieping uit handen gegleden en van een trap gevallen? Deze berg fragmenten heeft ooit gewillig of weerbarstig meegewerkt aan het tot klinken komen van muziek. Ik herinner me mijn eigen ervaringen als jonge cellospeler destijds, de moeite die het kostte, de troost die het gaf. Wie speelde en zwoegde er op dit instrument? Was het die van 'I love Elvis' die het instrument bespeelde, alleen, op les en in samenspel, in een klein of groter orkestje, op een voorspeelavond, met Kerstmis of andere soorten viering? Wie heeft dit instrument gekoesterd, bemind en misschien ook wel vervloekt?

Het uitgestorte beeld doet pijn. De oorspronkelijke samenhang is onherstelbaar verloren gegaan. Het past niet meer, het klopt niet meer. Ik zie wat 'kapot' echt betekent, zie de troosteloze vergankelijkheid van het slagveld, restanten van wat was, wat nu voorbij is en niet meer levend zal terugkeren. Ik voel afkeer en een verlangen om zo gauw mogelijk bij dit beeld vandaan te gaan. Maar ik doe het niet, ik wend me niet af. In dat lege huis waar de schemering begint te vallen blijf ik kijken. Ik kan me er niet toe zetten deze 'viool' weg te gooien ook al weet ik dat repareren onmogelijk en zinloos is. De fragmenten van dat onomkeerbaar uit

elkaar gevallen ding horen voor mij, ook al is het een zootje, nog steeds bij elkaar. Er is daarin iets dat mij aantrekt, dat mij raakt. Het beeld spreekt mij aan, ik moet er iets mee. Voorzichtig, alsof het om iets kostbaars gaat dat gekoesterd moet worden, pak ik de zak weer in.

Nu, dertig jaar later, heb ik die zak met brokstukken nog steeds. De 'viool' is mee geweest naar lezingen, trainingen, conferenties en lessen aan het kunstvakonderwijs. Het aanwezig stellen van dit beeld heeft ervaringen, reacties en gesprekken opgeroepen, uiteenlopende verkenningen en gesprekken gevoed en geïnspireerd en ik zou bijna zeggen 'opgeluisterd' zoals de viool dat had kunnen doen toen zij nog zong.

13

In het kubisme haalden Picasso, Braque en anderen, rond 1910 in Parijs, al tekenend en schilderend, violen, cello's en gitaren uit elkaar in losse stukjes. Ze maakten nieuwe beeldende composities waarin elk los onderdeel een eigen 'plek' kreeg, terwijl de dynamiek van muziek, het spelen en het instrument, volop aanwezig bleef. Hun werk werd daardoor meer en anders dan een afbeelding van een viool. Ze sloopten de samenhang én probeerden iets van het wezen van het instrument te vangen om met de latere toeschouwers te delen.

Rond die tijd, deed Schönberg in Wenen iets vergelijkbaars in de muziek. Hij liet de samenhang van de tonaliteit los. De tonen werden uit hun toonladders gezet en kwamen op zichzelf te staan. Dodecafonie was het woord dat er later bij ging horen. 'Een kakafonie voor de doden' dacht ik toen ik het woord voor het eerst hoorde. Dat leek passend bij het griezelige en afschrikwekkende van een muziek zonder tonale samenhang. Maar dodeca betekent 12 en samen met die fonie verwijst het naar de twaalftoonstechniek waarin Schönberg, zoals in zijn *Fünf Klavierstücke*, probeerde de losgeslagen tonen in een nieuw gelid te krijgen.

Mijn vriend D. heeft MSA. Wat een rotziekte is dat, vergelijk-

baar met ALS, met een alsmaar voortgaand verlies van controle over de spieren. Als we naar buiten gaan vanuit zijn herenhuis in Amsterdam begint hij boven met de traplift. Daarna met een stok aan de ene en mijn arm aan de andere kant de trap van het portiek af. Op elke trede is een extra steen geplaatst, om de daalafstand waarbij de voet tijdelijk richtingloos in de lucht zwabbert, zo klein mogelijk te maken. Ik oefen in slow motion met synchroon lopen. Kan ik op de milliseconde nauwkeurig mijn rechtervoet tegelijk met de zijne op de stoep neer laten komen? Twee verschillende schoenen stappen op precies hetzelfde moment uiterst vertraagd de wereld in. Het gaat zo langzaam dat we onszelf als het ware uit het portiek tevoorschijn zien komen. We worden er een 'scène' van met onszelf als eerste toeschouwers. Ondanks alle ongemak is dat grappig. En best prettig ook: de kakafonie van gedachten komt tot rust. Alleen twee voeten die aarzelend de stoep zoeken, met mannen met jassen, dassen en mutsen eraan vast. Voeten die zo voorzichtig bewegen als een teen die het water van een bergmeer op kou beproeft.

Er is een zinnetje dat al dagen niet meer uit mijn hoofd wil. Steeds denk en hoor ik vanbinnen de woorden: 'Er is iets veranderd.' Het voelt alsof de wereld onzekerder is geworden. Wat is nog hard en houdbaar? Waar kan je zonder twijfel nog van op aan? De ervaring van onzekerheid over de wereld is er al veel langer, maar wordt nu door corona en de naweeën daarvan versterkt. Dat de pandemie heeft kunnen gebeuren werkt langer en dieper door, niet alleen fysiek bij mensen met long-covid, maar ook mentaal (psychisch, sociaal) bij ons allemaal. Het kan ons kennelijk zomaar treffen. We zijn kwetsbaarder dan we dachten. Wat komt er nog meer? De oorlog in Oekraïne en de strijd die gevoerd wordt in de Gazastrook. We dachten dat we de oorlogen achter ons hadden gelaten, dat we het oorlogsmaterieel en defensie langzaam konden afbouwen, en de gelden konden overhevelen naar opbouw van het goede. Maar zo is het niet. De afgelopen jaren worden we steeds opnieuw wakker geschud. Dagelijkse

doden en gewonden relatief dichtbij. Miljoenen vluchtelingen. Energiecrisis. En dan het klimaat. Ook daar lijkt het erop dat stormen, water, modder, hitte en ecologisch verlies elkaar steeds sneller opvolgen. We zijn de regie kwijt. De maakbaarheid waarvan we dachten dat die bestond is weg. Is dat wat ik ervaar? Een wereld die onzekerder is geworden? Is dat de verandering?

Wat moet ik, wat kan ik doen? Ik kan een hek om mijn land zetten, een keurige vriendenkring onderhouden, mijn baan met succes afronden richting pensionering, duurzaam gaan wonen, een elektrische auto voor de kleine afstanden nemen, mijn dak vol zonnepanelen leggen en gescheiden afval inleveren. Ik kan proberen net te doen alsof er in 'mijn' leven nog een orde is. Een idee over hoe het verder moet. Vasthouden aan het goede. Met overtuiging inzetten op dat wat ik denk dat van waarde is, dat wat bijdraagt. Voor mij, voor anderen. Dat doe ik dan dus maar: mijn best. Wat moet ik anders? Maar onder dat 'mijn best doen voor het goede' voel ik de onzekerheid toenemen. Mijn vaste overtuigingen zijn niet meer zo vast als ze waren. Er komen steeds meer vragen en steeds minder antwoorden. Wat doe ik daarmee? Toelaten van de onzekerheid en de vragen laten bestaan zonder de antwoorden te weten of toch de antwoorden zoeken? Hoe daarmee om te gaan is niet alleen voor mijzelf een belangrijke vraag, maar ook voor de studenten in het kunstvakonderwijs waar ik mee werk, en in de trainingen, workshops en de lezingen die ik geef in en rond het onderwijs, de zorg en andere maatschappelijke domeinen. 'Niet weten en toch handelen' dat lijkt steeds meer de uitdaging. Hoe doen we dat? Hoe doe ik dat?

15

'Dat stoepje kunnen we hebben,' zeggen D. en ik tegen elkaar. Maar dan moeten de twee achterwielen wel tegelijk van de rand af. Dat lukt niet. Als het eerste wiel van de stoep is, wordt de hellingshoek zo groot dat D. met driewieler en al begint om te vallen. In een razendsnelle reflex steek ik mijn arm uit. Dit niet!

Zo kom ook ik met mijn fiets, op een gepijnigd standbeen, in een hoek van 45% met het asfalt te staan. Zoals met armpje drukken is het een tijdlang onzeker welke kant het op zal gaan. Vallen we of richten we ons op? Het laatste gebeurt. ‘Was je geschrokken?’ vraag ik. ‘Nee totaal niet,’ zegt D. Zou hij elk moment volledig bereid en open zijn om iets ergs te ondergaan? Mijn hart gaat de hele terugweg nog tekeer.

16 Hoe moet ik omgaan met de toenemende onzekerheid in mij, in de wereld, tussen mij en de wereld en vice versa? De benadering die ik gewend ben als onderzoeker, lector en wetenschapper is niet toereikend.

Met vooruitgangsgeloof, verbeteren, optimaliseren en problemen oplossen kom ik er niet. Ook met mijn gewone repertoire van vrolijk gestemd zijn, oplossingsgericht, de weg weten en graag wijzen, uitnodigen, energie erin stoppen, desnoods pompen, loop ik stuk. De timmerkist van de maakbaarheid schiet tekort.

We willen even pauzeren op een bankje, D. en ik, en stappen af. Zijn benen zoeken contact met de grond. Als ze eenmaal staan, blijven ze elastisch golven alsof ze van gummi zijn. Wiebelen is een te klein woord. We steken de weg over richting het bankje op de tegenoverliggende stoep. De draai om te gaan zitten wordt geklungel met stok, mijn ene hand in zijn hand en de batterij van de driewielers in mijn andere. D. valt voorover op het bankje, rolt zichzelf om en komt halfzittend, halfliggend weer overeind. Hij lacht opgelucht dat het mirakel toch maar weer gelukt is. Stilte. Er komt een vrouw voorbij met schitterende toeristenbenen, bloot tot bovenaan, scherp gehakt, een krachtige pas, die net als de blik van de ogen recht naar voren gaat. We kijken. ‘Mooie benen,’ zegt D. ‘Zou ze het weten? Moeten we het haar zeggen?’

Als ik de onzekerheid nu eens niet probeer op te lossen maar

toelaat? Als ik het vreemde, het gemankeerde, het onlogische, de fout, dat wat verkeerd gaat en slecht afloopt, dat wat kapotgaat nu eens meer zou toelaten? Wat als ik de vragen de vragen laat zijn als ze niet op te lossen zijn?

Dat zijn voor mij stappen in het onbekende waar ik van alle kanten de urgentie voel om ze te zetten ook al weet ik niet hoe. Zo begint voor mij deze verkenning naar ontvankelijkheid.

Bij de sonatevorm weet je bij de muziek als luisteraar waar je bent in een spanningsboog die van kop tot staart gaat. Er is ook een andere vorm, de variatievorm, meerdere korte stukjes, allemaal op een andere manier uitgewerkt, gebaseerd op eenzelfde onderliggend thema. Geen systematisch verloop, maar om de zaak heen draaien en die van alle kanten bekijken en beluisteren. Beethoven schreef 33 variaties op een eenvoudig walsje van zijn muziekuitgever Diabelli. In het begin hoor je het onderliggende thema in elke variatie, maar verderop raakt Beethoven in positieve zin steeds meer op drift: mijmerende stilte naast uitzinnig geram, razernij naast toewijding.

17

‘Een workshop om de grenzen van de rockband op te zoeken’ noemt bandleider/ componist/ saxofonist John Zorn zijn initiatief Naked City waar hij met andere musici als Horvitz en Frisell in 1988 mee begint. Hij breekt daarin het genre van de hardcore punk open en maakt harde montages tussen alle mogelijke genres, vaak in een en hetzelfde nummer. Van het ene moment op het andere schakelen tussen filmmuziek, country, jazz, industriële geluiden, elektronica, fragmenten klassieke muziek en vrije ruimtes voor chaos.

Het woord ‘ontvankelijkheid’ vraagt wat mij betreft om er in variaties zoals bij Beethoven en losse montages zoals bij Zorn omheen te draaien. Me laten leiden door wat me raakt, beelden die me intrigeren, verhalen die ik ooit hoorde, biografische scènes die steeds terugkomen en muziekstukken die me iets te zeg-

gen hebben. Als het dooit na een winter met strenge vorst komt er een dag dat het ijs gaat scheuren. Je hoort de scheuren er met lange uithalen doorheen trekken met ruimtelijk knarsende klanken die weerkaatsen in het ijs.

Daarna breekt het ijs in losse stukken. Je kan er nog op lopen maar dan moet je wel van schots naar schots springen en niet uitglijden. Zo wil ik de fragmenten die ik over ontvankelijkheid te vertellen heb behandelen: met de breuklijnen nog zichtbaar. Toelaten dat ik mijn werk nu eens niet als een schitterend samenhangend geheel hoeft te verkopen, maar dat het meer waarheidsgetrouw uit losse fragmenten mag bestaan.

18

De woorden ‘het vieren van de vergankelijkheid’ komen bij mij op.

‘Je komt in mijn boek,’ zeg ik op het bankje. ‘Waarom?’ vraagt D. ‘Omdat jij in je omgang met die rotziekte aan mij iets laat zien dat ik anders nooit gezien had.’ ‘Wat is dat dan?’ vraagt hij. ‘Je maakt er iets van,’ zeg ik. ‘Ik moet wel,’ zegt hij. ‘Zitten simpen heeft geen zin. Daar wordt het alleen maar vervelender van.’ Op weg naar huis bedenk ik me dat er ook nog iets anders gebeurt. Als we samen op pad zijn verandert, tenminste als D. en ik er ontvankelijk voor zijn, de alledaagse werkelijkheid. De verfraging, de moeite, het gestuntel en het onverwachte hebben een bijzonder effect. Die laten de gewone samenhang van het leven uiteenvallen in losse momenten. Freeze... Even niks en dan een gevoel van licht tintelende vervreemding. Momenten komen op zichzelf te staan als de noten van Schönberg en de fragmenten van de viool: een los ebbenhouten knopje, een afgebladderd stukje binnenkant koffer en de rand van een f-gat. Midden in de existentiële onzekerheid en wanhoop van de ziekte kan nu en dan ook iets nieuws en betekenisvol opengaan. Klein maar fijn. Als je er ontvankelijk voor bent en er aansluitend ‘iets van maakt’.